

พุทธศาสนาในพุทธวิทัศน์ของหลวงพ่อ

รศ.ดร.พินิจ รัตนกุล

R17008

หลวงพ่อเป็นพระนักปฏิบัติและเป็นผู้ใฝ่หาความรู้ แสวงหาความจริง ยากที่จะหาใครมาเปรียบได้ ประสบการณ์การปฏิบัติธรรมที่ยาวนาน และ การแสวงหาความรู้ตลอดเวลา ทำให้หลวงพ่อเป็นพระสงฆ์ที่พร้อมไปด้วยความเมตตาและดวงปัญญาที่ใสสว่าง เป็นเสมือนเพชรน้ำหนึ่งในวงการพระสงฆ์ปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้จึงไม่น่าประหลาดใจว่าทำไมผู้คนทุกประเภท ตั้งแต่ชาวบ้านไปจนถึงครูอาจารย์จำนวนมากมาย จึงเดินทางจากทุกสารทิศมาวัดอัมพวัน เพื่ออาศัยกระแสมตตาของหลวงพ่อบำบัดทุกข์ และอาศัยแสงสว่างจากปัญญาของหลวงพ่อช่วยให้เข้าใจพระธรรมคำสอน และมองเห็นวิธีการที่จะนำพระธรรมนั้นมาแก้ไขปัญหาในชีวิตส่วนตัว และในหน้าที่การงาน

วัดอัมพวันเป็นสถานที่แห่งความสุขสำหรับทุกคน ความสุขของผู้มาวัดอัมพวัน เริ่มต้นเมื่อได้รับการต้อนรับด้วยสันถวไมตรีอันดีจากหลวงพ่อ หรือจากลูกศิษย์ที่มาช่วยงานด้วยความเต็มอกเต็มใจ ความสุขจะเพิ่มมากขึ้นเมื่อหลวงพ่อแก้ไขข้อข้องใจต่าง ๆ ของผู้นั้นได้หมดสิ้น และยังแถมธรรมะเป็นยารักษาใจควบคู่ไปด้วย ด้วยเหตุนี้วัดอัมพวันจึงเป็นเสมือนแดนสุขาวดีของคนจำนวนมาก ที่ต้องการหนีทุกข์หาสุข หลวงพ่อเป็นความหวังของคนทุกคนที่แสวงหาที่พึ่งทางใจ ท่ามกลางคลื่นลมของทะเลสังสารวัฏ

ผู้ที่ได้ฟังหรืออ่านคำสอนต่าง ๆ ของหลวงพ่อ จะมีความรู้ความเข้าใจในพระธรรมคำสอนถูกต้องมากขึ้น หลวงพ่อบริยายธรรมะแต่ละเรื่องด้วยภาษาที่เข้าใจง่าย

และนิยมนำตัวอย่างจากชีวิตจริงของบุคคลประเภทต่าง ๆ ที่หลวงพ่อดำได้รับทราบ มาประกอบคำอธิบายตลอดเวลา สิ่งนี้ทำให้คำอธิบายธรรมะแต่ละข้อเป็นประโยชน์ มีชีวิตชีวาและสนุกเพลิดเพลิน

การฟังธรรมะที่หลวงพ่อดำสอนด้วยความสนุกเพลิดเพลิน อาจทำให้ผู้ฟังมองไม่เห็น “แก่นธรรม” ที่หลวงพ่อดำต้องการสื่อให้ทราบ

แก่นธรรมนี้เป็นพื้นฐานสำคัญของพุทธวิทัศน์ หรือ ความรู้ความเข้าใจในพระธรรมคำสอนของพุทธศาสนา ที่เป็นผลรวมของการปฏิบัติและศึกษาหาความรู้ของหลวงพ่อดำ

การมองไม่เห็นแก่นธรรมที่อยู่ในพุทธวิทัศน์ของหลวงพ่อดำ จะทำให้ผู้ฟังไม่ได้รับประโยชน์จากธรรมะมากเท่าที่ควร และจะทำให้การไปวัดอัมพวันเป็นการทำบุญทำทานเล็กน้อยเท่านั้น ไม่ได้เป็นการแสวงหาธรรมะมาใส่ใจให้เป็นบุญกุศลที่ใหญ่หลวง

แก่นธรรมที่แสดงให้เห็นในพุทธวิทัศน์ของหลวงพ่อดำ เป็นประโยชน์ทั้งในการแก้ไขปัญหส่วนตัว และปัญหาต่าง ๆ ที่สังคมและโลกกำลังประสบอยู่ นอกจากนั้นยังช่วยให้เราเข้าถึงสัจธรรมได้มากขึ้นด้วย ดังนั้นการที่หลวงพ่อดำนำแก่นธรรมมาเผยแพร่ในรูปแบบต่าง ๆ นั้น จึงเป็นความเมตตาที่มีคุณค่ามหาศาล

แก่นธรรม ในพุทธศาสนาเป็นประโยชน์แก่ชีวิตอย่างไม่ต้องสงสัย เพราะศาสนาพุทธเป็นศาสนาแห่งความจริง คือ ไม่ได้เป็นศาสนาที่มองโลกและชีวิตในแง่ร้ายหรือในแง่ดี คนมองโลกในแง่ร้าย คือ คนที่มองเห็นแต่สิ่งไม่ดี แล้วนำสิ่งนั้นมาขยายให้ใหญ่โตเกินความเป็นจริง จนดูเหมือนว่าโลกทั้งโลกมีแต่ความเลวร้ายหรือความมืดมิด ที่ไม่มีทางเปลี่ยนแปลงแก้ไขได้ ในขณะที่คนมองโลกในแง่ดีจะเห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างดีไปหมด ไม่ว่าจะอะไรจะเกิดขึ้นก็ตาม โลกจะยังคงเป็นสิ่งที่น่าชื่นชมยินดีอยู่นั่นเอง

ในทางตรงกันข้ามกับทัศนะทั้งสอง พุทธศาสนามองดูชีวิตตามความเป็นจริงทุกแง่ทุกมุม คำสอนที่ว่า ชีวิตคือความทุกข์นั้น ไม่ได้สร้างขึ้นมาจากจินตนาการหรือทฤษฎีหนึ่งทฤษฎีใด แต่เกิดจากการที่พระพุทธเจ้าทรงวิเคราะห์ประสบการณ์ของมนุษย์อย่างละเอียดถี่ถ้วน จนทรงรู้แจ้งในธรรมชาติแท้จริงของชีวิต พระองค์ไม่ได้ทรงปฏิเสธว่า ชีวิตมนุษย์มีความสุขและความทุกข์ผสมกัน แต่ทรงชี้ให้เห็นว่า ความสุขในชีวิตมีปริมาณน้อยมาก เมื่อเทียบกับความทุกข์ที่ประสบอยู่ แม้แต่ความสุขก็มีความทุกข์แอบแฝงอยู่ด้วย เหมือนตัวหนอนที่ซ่อนอยู่ในผลไม้ที่ดูสวยงามน่ากิน ความทุกข์ดูเหมือนจะเป็นศัตรูที่ร้ายกาจที่สุดของมนุษย์ เพราะสามารถทำอันตรายใหญ่หลวงให้แก่มนุษย์ได้

ศาสนาพุทธไม่ต้องการให้เราทำตัวแบบนกกระเจือกเทศ ที่ชอบซุกหัวในทรายทุกครั้งที่มีอันตราย แต่ต้องการให้เรามองดูความทุกข์ที่เป็นเสมือนศัตรูให้เต็มหน้า แล้วพยายามค้นหาแนวทางที่จะเอาชนะศัตรูให้ได้ ถ้าหากว่าพระองค์ทรงสอนแต่เพียงว่า ชีวิตคือความทุกข์อย่างเดียว เราก็อาจกล่าวได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงมองดูชีวิตในแง่ร้ายไม่ตรงตามความเป็นจริง และศาสนาพุทธเป็นศาสนาของความเศร้าสร้อยหรือความมืดมิด แต่พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงหยุดอยู่ที่ความทุกข์ที่ทรงพบเห็นเท่านั้น

เมื่อทรงมองเห็นความทุกข์ในรูปแบบต่าง ๆ แล้ว ก็ทรงค้นหาสาเหตุและวิธีปฏิบัติที่จะหลุดพ้นจากความทุกข์โดยสิ้นเชิงต่อไป

หลังจากที่ทรงตรัสรู้แล้ว พระองค์ทรงประกาศอย่างอาภัพว่า ศาสนาของพระองค์แตกต่างจากศาสนาอื่นทั้งหลาย เพราะเป็นศาสนาที่สอนเรื่องเดียวคือ ความทุกข์ และ วิธีพ้นทุกข์ เช่นเดียวกับน้ำทะเลที่มีรสเดียวคือรสเค็ม การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าจึงเป็นเหตุการณ์ยิ่งใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ เพราะเป็นการค้นพบสาเหตุรากเหง้าของความทุกข์ของมนุษย์และวิธีการดับทุกข์ ที่จะทำให้มนุษย์มีโอกาสได้สัมผัสกับความสุขและเสรีภาพ ที่แตกต่างจากที่เคยประสบมาโดยสิ้นเชิง โดยนัยนี้ศาสนาพุทธจึงเป็นศาสนาที่ยอมรับความจริงของชีวิต เพราะความจริงเป็นสิ่งที่ไม่มีผู้ใดเปลี่ยนแปลงได้ ในระหว่างความฝันที่สวยงามและความจริงที่น่าชื่นชมยินดี ศาสนาพุทธสอนเราให้เลือกความจริง เพราะความฝันจะสลายได้เมื่อเราตื่นขึ้นมาเผชิญหน้ากับความจริง ศาสนาพุทธต้องการให้เรามองดูชีวิตให้ทะลุปรุโปร่ง และใช้ความจริงเป็นพื้นฐานของการสร้างความสุขให้เกิดขึ้น

แก่นธรรมที่หลวงพ่อนั้นเป็นพิเศษ เป็นเรื่องเกี่ยวกับ**ความสุขความทุกข์ของมนุษย์** ซึ่งเป็นเรื่องที่ศาสนาทุกศาสนากล่าวถึงด้วยกันทั้งนั้น แต่ศาสนาพุทธแตกต่างจากศาสนาอื่น ในข้อที่ไปขุดค้นและพบสาเหตุรากเหง้าของความทุกข์ภายในจิตใจของมนุษย์ สาเหตุภายนอกของความทุกข์ เช่น ภัยธรรมชาติ (อุทกภัย วาตภัย) เป็นเรื่องของธรรมชาติที่มนุษย์ควบคุมไม่ได้เต็มที่ เพราะขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยธรรมชาติที่เป็นของมันอย่างนั้น แต่สาเหตุของความทุกข์ที่อยู่ภายในจิตใจของมนุษย์ เป็นสิ่งที่ควบคุมและกำจัดได้ด้วยความสามารถของมนุษย์เอง

ไม่มีศาสนาใดที่เชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์มากกว่าศาสนาพุทธ ที่เชื่อว่ามนุษย์มีความสามารถที่จะช่วยตัวเองให้หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้จนหมดสิ้น จนในที่สุดสามารถพบความสุขและเสรีภาพที่สมบูรณ์แบบได้ด้วยตัวเอง ความเชื่อมั่นนี้ไม่ได้เป็นความเพ้อฝันที่ให้ความสำคัญแก่มนุษย์มากกว่าที่เป็นจริง เพราะเป็นความเชื่อที่ได้ผ่านการทดสอบแล้ว จากประสบการณ์ของพระพุทธเจ้าและพระอริยสงฆ์ทั้งหลาย นอกจากนั้นศาสนาพุทธยังมีแนวทางปฏิบัติที่ชัดเจน ให้เราแต่ละคนใช้พิสูจน์ความเชื่อดังกล่าวด้วยประสบการณ์ของตัวเองอีกด้วย

คนทุกคนแสวงหาความสุขให้แก่ตัวเอง ศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่ช่วยคนให้ประสบความสำเร็จในการแสวงหาดังกล่าว ดังนั้นจึงไม่น่าประหลาดใจที่มีผู้พบเห็น **ชาวพุทธเป็นคนมีความสุข** มีสีหน้ายิ้มแย้มแจ่มใสและสดชื่นรื่นเริง ไม่มีใบหน้าดำคร่ำเครียดหรือหดหู่เช่นที่เข้าใจ (ผิด) กัน ยิ่งปฏิบัติตามคำสอนของศาสนามากเท่าไร ชาวพุทธก็ยิ่งมีความสุขมากเท่านั้น ถ้าหากจะพูดว่าชาวพุทธเป็นคนที่มีความสุขที่สุดในโลก ก็คงจะไม่เกินความจริง ทั้งนี้เพราะศาสนาพุทธมีคำสอนที่ช่วยให้คนทุกคนที่อยู่ในความทุกข์มีความสุขได้ ตามความสามารถและความต้องการ เช่น ศาสนาพุทธมีคำสอนสำหรับผู้ครองเรือน ให้ปฏิบัติเพื่อจะได้มีความสุขจากสิ่งต่าง ๆ ที่โลกถือว่ามีค่าสำคัญต่อชีวิต เช่น การมีอำนาจ การมีทรัพย์ การใช้ทรัพย์ การรักษาทรัพย์ การมีมิตรภาพ เกียรติยศชื่อเสียง ชีวิตแต่งงานและครอบครัว และการมีความสำเร็จในอาชีพการงาน

ความสุขจากากรมีสิ่งเหล่านี้เป็นความสุขทางโลกที่ไม่คงทนถาวร แต่มีความสำคัญต่อชีวิตของคนทั่วไปที่มีความทุกข์อยู่แล้วโดยธรรมชาติ ทำให้คนมีชีวิตอยู่ต่อไปได้ การปฏิบัติตามคำสอนของศาสนาพุทธ จะช่วยให้เรามีความสุขจากสิ่งต่าง ๆ ที่กล่าวมานานที่สุดที่จะเป็นได้ คำสอนเรื่องสันโดษ จะทำให้เราพอใจในความสุขที่มีอยู่ในปัจจุบัน ไม่ว่าจะมากหรือน้อย หรือจะยาวนานแค่ไหน เลิกยึด

ความสุขในอดีตที่เกิดขึ้นและสิ้นสุดลงแล้ว หรือเลิกเพื่อฝันถึงสุขในอนาคตที่ยังไม่เกิดขึ้น และเมื่อความสุขทางโลกประเภทต่าง ๆ หายไป (ซึ่งจะต้องหายไปอย่างแน่นอน เช่นเดียวกับดอกไม้ที่จะต้องโรยรา) เราก็ไม่เศร้าโศกเสียใจจนเกินไป เพราะสามารถใช้ความพยายามแสวงหาความสุขอื่นมาทดแทนได้

สำหรับผู้ที่ต้องการมีความสุขที่คงทนถาวรกว่าความสุขทางโลก ศาสนาพุทธมีคำสอนอีกประเภทหนึ่งเพื่อบุคคลดังกล่าวนี้โดยเฉพาะ โดยให้เรามีความสุขเป็นระยะ ๆ เริ่มต้นจากการที่เรามีความตั้งใจแน่วแน่ที่จะแสวงหาความสุขที่สูงกว่าความสุขทางโลก ความตั้งใจแน่วแน่นี้เป็นความสุขประเภทหนึ่งที่เกิดจากการมีใจแช่มชื่น เมื่อรู้ว่าตนทำถูกที่หันมาแสวงหาสิ่งที่ดีงามในศาสนาพุทธ เมื่อมีศรัทธาในพระรัตนตรัย เราก็จะมีความสุขมั่นคงขึ้น ความสุขที่เกิดจากการมีศรัทธานี้ ไม่ใช่เป็นความสุขจากความมกมาย เพราะศรัทธาในศาสนาพุทธเป็นผลจากการใช้ประสบการณ์ทดสอบคำสอนของพุทธศาสนา ที่ว่าชีวิตคือความทุกข์ ว่ามีความจริงมากน้อยเพียงใด เมื่อได้วิเคราะห์ทดสอบแล้วว่า ชีวิตที่แท้จริงเป็นดังคำสอนของพระพุทธเจ้า ความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธองค์จึงเกิดตามมา

การมีศรัทธาดังกล่าว ทำให้เกิดความสุขที่เรียกว่าโสมนัสหรือความแช่มชื่นสบายใจ ที่เกิดจากการรู้ว่าหนทางที่จะพ้นทุกข์นั้นมีอยู่แน่นอน ดังที่พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงให้เห็นเป็นตัวอย่าง ดังนั้นหากเราปฏิบัติตามแล้วเราจะพ้นทุกข์ได้เช่นกัน

เมื่อเราลงมือปฏิบัติตามคำสอน เราจะมีความสุขเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ตามลำดับ เริ่มจากมีปีติหรือความอิ่มเอิบใจ มีความสงบกายสงบใจ (ปีติสัทธา) มีจิตปลอดโปร่งเป็นอุเบกขา (อยู่ในสภาวะธรรมชาติ) ไม่มีทั้งอวิชชากรรม และ อนิจจังกรรม มีความสุขที่เกิดจากการมีจิตสงบและมีเอกัคคตารมณ์ (สมาธิ) มีปัญญารู้แจ้งเข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง (ทิวฐิวสุตติ) มีความหน่าย (ไม่เพ็ดพิณตินติใจ) ในสังขาร

ทั้งปวงที่เป็นโทษ (นิพพิทา) มีความไม่ติดพันยึดติดในสิ่งใด (วิราคะ) มีความหลุดพ้นจากอวิชชา (วิมุตติ) และมีการดับกิเลสตัณหาอุปาทาน (อรหัตผล)

ความสุขระดับต่าง ๆ นี่เป็นความสุขที่เกิดขึ้นโดยไม่ต้องอาศัยวัตถุ เริ่มต้นจากความสุขระดับธรรมดาที่เกิดจากความอึดอึบใจ ความสงบกายใจไปจนถึงความสุขที่สมบูรณ์แบบ คือการหลุดพ้นจากโลก โภคะ หลง ที่ร้อยรัดชีวิตเข้ากับสังสารวัฏ ความสุขประเภทต่าง ๆ เหล่านี้เป็นความสุขท่ามกลางทุกข์ และมีความเกี่ยวพันกันเป็นสายโซ่ เป็นเหตุปัจจัยซึ่งกันและกัน

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ทั้ง ๆ ที่ชีวิตคือความทุกข์ ชาวพุทธสามารถมีความสุขได้ทั้งนั้น ไม่ว่าจะเป็นผู้ครองเรือน อุบาสก อุบาสิกา หรือพระภิกษุสงฆ์ ศาสนาพุทธเป็นศาสนาเดียวที่ช่วยให้มนุษย์มีความสุขได้จากการกระทำของตัวเอง ไม่ต้องอาศัยอำนาจภายนอก หรือ อำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใด ๆ ทั้งสิ้น เช่น ในเรื่องของความสุขทางโลก เราต้องรู้จักใช้สิ่งที่มีอยู่อย่างฉลาด เช่นใช้อำนาจจากการมีฐานะตำแหน่ง ช่วยผู้อื่นให้พ้นทุกข์ หรือเมื่อมีทรัพย์เงินทอง ก็รู้จักแบ่งทรัพย์ที่มีออกเป็น ๔ ส่วน คือ ส่วนหนึ่งใช้เลี้ยงตนและทำประโยชน์ให้แก่ผู้อื่น อีก ๒ ส่วนใช้ลงทุนเพื่อเพิ่มพูนทรัพย์ และเก็บอีกส่วนหนึ่งไว้ใช้ยามจำเป็น และถ้าหากในการใช้ทรัพย์นั้น เราไม่ใช้ให้เกิดฐานะหรือรายได้ เราก็จะมีความสุขยิ่งขึ้น เพราะไม่ต้องเป็นหนี้สินผู้ใด

นอกจากนั้นความสุขทางโลกจะมีมากขึ้น ถ้าหากเรามีความประพฤติดีงามมีศีล และรู้จักให้ทานสงเคราะห์ผู้อื่นตามกำลังที่เราจะทำได้ ดังที่พระพุทธองค์ได้ทรงกล่าวไว้ว่า

“สี่เลน สุกติง ยันติ สี่เลน โภคสัมปทา”

บุคคลใดปฏิบัติศีลย่อมมีความสุขเป็นธรรมดา บุคคลใดรักษาศีลบริสุทธิ์แล้ว บุคคล
นั้นจะบริบูรณ์ด้วยทรัพย์สมบัติ

ในการทำงานเดียวกันในเรื่องของความสุขทางธรรมที่ไม่อาศัยวัตถุ เราต้องสร้าง
ขึ้นมาเองด้วยการกระทำของเราเช่นกัน โดยเริ่มจากการมีศรัทธาในพระรัตนตรัย การ
สงบกาย สงบใจ และการมีปัญญารู้ว่าชีวิตที่แท้จริงเป็นอย่างไร ไปจนถึงการไม่
หลงใหลยึดติดในสิ่งสมมุติต่าง ๆ และการมีจิตอิสระจากกิเลสตัณหาอุปาทาน

สรุปได้ว่าพุทธวิทัศน์ของหลวงปู่ **ความสุขเป็นสิ่งที่คนแต่ละคน
สร้างขึ้นมาเอง ไม่มีผู้ใดจะช่วยให้ผู้อื่นมีความสุขได้** ผู้ใดต้องการมี
ความสุข ผู้นั้นต้องทำใจของตนให้มีความสุขเอง ตัวอย่างที่มองเห็นได้ง่ายใน
ชีวิตประจำวัน คือ ความจริงที่ว่าความทุกข์มักเกิดจากการมีอารมณ์ที่ไม่ดี เช่น ความ
โกรธ ความเกลียด ความวิตกกังวล และจากการมีทัศนคติคับแคบ มองดูสิ่งต่าง ๆ ใน
แง่ลบเดียว

ในเรื่อง**ความโกรธและความเกลียด**นั้น อารมณ์นี้เป็นเหมือนศัตรู
ภายในที่สามารถทำอันตรายเราได้มากที่สุดทั้งทางกายและทางใจ ดังนั้นเราจึงควร
หาทางควบคุมและกำจัดอารมณ์นี้ก่อนที่จะสายเกินไป ก่อนที่เราจะเป็นคนก้าวร้าว
และใช้ความรุนแรงแก้ไขปัญหิต่าง ๆ การที่จะห้ามไม่ให้คนโกรธและเกลียดนั้นคงทำ
ไม่ได้แน่นอน แต่ถ้าหากเราเก็บอารมณ์นี้ไว้โดยไม่หาทางทำอะไรเลย ความโกรธและ
ความเกลียดก็จะมีกำลังมากขึ้นจนควบคุมไม่ได้

เมื่อเราโกรธและเกลียดอะไร คนมักจะแนะนำให้เราระบายความโกรธและ
ความเกลียดออกมา เช่น ขว้างปาสิ่งของต่าง ๆ หรือตะโกนด่าว่าคนที่เราโกรธและ

เกลียดเมื่อเราอยู่คนเดียว เพราะเชื่อว่าวิธีดังกล่าวนี้จะทำให้ความโกรธและความเกลียดลดปริมาณลง เช่นเดียวกับไอน้ำที่เมื่อถูกปล่อยออกไปบ้างจะไม่อัดแน่นจนทำให้หม้อระเบิด แต่พุทธศาสนามองเห็นว่า วิธีดังกล่าวไม่ได้ทำให้ความโกรธและความเกลียดหายไป ความโกรธและความเกลียดที่มีอยู่ในตัวเราและที่มีการแสดงออกนั้นสามารถจะเกิดขึ้นมาอีกได้ภายหลัง การปล่อยให้อารมณ์นี้มีการแสดงออก เหมือนกับเป็นการเลี้ยงอารมณ์นี้ให้อยู่ต่อไปในตัวเรา เมื่อมีอะไรมากระตุ้นก็จะแสดงตัวให้ปรากฏอีก

วิธีที่ศาสนาพุทธใช้ในกรณีนี้ คือ การเตรียมตัวให้ดีกว่าก่อนที่อารมณ์โกรธและเกลียดจะเกิดขึ้น เช่นด้วยการฝึกจิตให้รู้จักสงบ โดยมีความเมตตาและขันติเป็นพื้นฐาน เมื่อความโกรธและความเกลียดเกิดขึ้น จิตที่ฝึกฝนไว้แล้ว จะสามารถเผชิญหน้ากับความโกรธและความเกลียดด้วยความสงบ และสามารถวิเคราะห์ธรรมชาติของอารมณ์นี้อย่างถ่องแท้ เมื่อมองเห็นว่าความโกรธและความเกลียด เป็นอารมณ์ที่เป็นพิษเป็นภัยแก่ตัวเรา ก็ไม่มีความจำเป็นอะไรที่เราจะมีอารมณ์นี้ นอกจากนั้นการมีความเมตตา ความอดทน และขันติที่บ่มเลี้ยงมา จะช่วยให้อารมณ์โกรธและเกลียดหายไปได้ง่ายขึ้น เพราะความเมตตาทำให้เรามีความปรารถนาดีต่อผู้ที่ทำให้เราโกรธและเกลียด ขันติทำให้เรามีความอดทนต่อคำพูดที่ร้ายแรงของคนอื่น ทำให้เราเป็นคนมีเหตุผลและเคารพความแตกต่างของผู้อื่น ไม่ยึดตัวเองเป็นใหญ่ ดังนั้นถ้าหากเราต้องการให้ตัวเองมีความสุข เราจึงต้องปรับเปลี่ยนอารมณ์ที่ไม่ดี เช่น ความโกรธและความเกลียด ให้เป็นอารมณ์ที่ดีเช่นความเมตตาด้วยตัวเอง เมื่อจิตทรงอารมณ์ที่ดี ปฏิบัติหรือทัศนคติที่เรามีต่อสิ่งต่าง ๆ ก็ดีไปด้วย ไม่นำความทุกข์มาให้แก่ตัวเราและผู้ที่เกี่ยวข้อง

ในเรื่องของ**ความหวาดกลัว**และวิตกกังวลนั้น ก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน ความวิตกกังวลเกิดขึ้นจากหลายสาเหตุทั้งทางกายและทางใจ ในกรณีที่มีฐานจาก

กาย (เช่นจากประสาทหรือขาดสารเคมีในสมอง) การใช้ยารักษาเป็นสิ่งจำเป็นที่จะทำ
ให้จิตไม่เอนเอียงไปทางอารมณ์นี้ แต่ในกรณีที่ความหวาดกลัวและความวิตกกังวล
เป็นเรื่องของจิตใจอย่างเดียว พุทธศาสนาแนะนำให้เราแก้ไขด้วยการใช้ปัญญาและ
การปรับเปลี่ยนอารมณ์ เช่นเมื่อเราทำอะไรลงไปแล้วมีความหวาดกลัว และวิตกกังวล
ว่าคนอื่นจะมองดูเราหรือมีความคิดเกี่ยวกับเราในแง่ไม่ดี เราก็ต้องหันมาพิจารณาดูที่
เจตนาของการกระทำนั้นเป็นสิ่งสำคัญ ถ้าหากว่าเราทำสิ่งนั้นด้วยความปรารถนาดี
หรือความเมตตาที่มีต่อผู้อื่นอย่างแท้จริง การกระทำนั้นไม่ได้เกิดจากความเห็นแก่ตัว
หรือมุ่งร้ายผู้ใด และเราได้ใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรองแล้วอย่างรอบคอบที่สุดที่
มนุษย์ปุถุชนจะทำได้ เราก็ไม่ควรหวาดกลัวหรือวิตกกังวลว่าจะมีผู้พูดถึงเราอย่างไร
หรือผลจากการกระทำจะเป็นอย่างไร

เจตนาที่ดีมีความสำคัญมากในพุทธศาสนา และเป็นที่มาของความสุข
ถึงแม้ว่าภายหลังเราพบว่า เราไม่ประสบความสำเร็จตามความคาดหมาย แต่เราก็
สามารถมีความสุขได้เพราะมีความเมตตาเป็นฐาน แต่ถ้าหากเราทำได้สำเร็จจนมีผู้
ยกย่อง ความสุขที่ประณีตจะไม่เกิดขึ้นถ้าหากเราทำสิ่งนั้นเพราะความเห็นแก่ตัวแต่
อย่างเดียว ความหวาดกลัวและความวิตกกังวลเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ จะหายไป ถ้าหาก
เรายอมรับความจริงว่าขึ้นชื่อว่ามนุษย์แล้ว ทุกคนย่อมทำความผิดพลาดได้ ในกรณีที่
มีความผิดพลาดเกิดขึ้นทั้ง ๆ ที่ได้ทำดีที่สุดแล้ว เราต้องพยายามแก้ไขเท่าที่จะทำได้
แต่ถ้าหากไม่มีทางแก้ไข ก็ไม่มีประโยชน์อะไรจะไปวิตกกังวล เพราะถึงจะวิตกกังวล
มากเพียงใดก็ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์อะไรขึ้นมา ในกรณีเช่นนี้เราต้องปรับเปลี่ยน
อารมณ์วิตกกังวลให้เป็นอารมณ์อุเบกขาจึงจะมีความสุข

สำหรับ**ทัศนคติคับแคบ**ที่เป็นสาเหตุหนึ่งของความทุกข์นั้น **เกิดจาก**
การยึดถือตัวเองเป็นศูนย์กลางของทุกสิ่งทุกอย่างเช่นกัน อันมีผลให้เรามีจิตใจ

คับแคบ มองดูสิ่งต่าง ๆ จากมุมมองของเราเท่านั้น เมื่อทำอะไรลงไปก็วิตกกังวลว่า การกระทำนั้นจะไม่เกิดผลตามที่เราร้องขอ และเมื่อผิดหวังที่สิ่งนั้นไม่เป็นไปตาม ความต้องการหรือความคิดที่เรายึดถือ เราก็โมโหและมีความทุกข์ ในกรณีเช่นนี้ ศาสนาพุทธกล่าวว่า สาเหตุของความทุกข์ คือ ความหลงผิดที่ทำให้เกิดการยึดมั่นใน “อัตตา” หรือใน “ตัวกู ของกู” ซึ่งเป็นสิ่งสมมุติ และเกิดอุปาทานหรือการหลงใหลใน สิ่งต่าง ๆ ยังมีอุปาทานมากเท่าใด ความหวาดกลัวและวิตกกังวลว่าจะสูญเสียสิ่งนั้น ย่อมมีมากขึ้น ในขณะที่เดียวกันก็หวาดกลัวและวิตกกังวลว่าจะพบสิ่งที่ไม่น่าชื่นชม ยินดี เช่น กลัวความมืด กลัวความสูง กลัวผี ความหวาดกลัวและวิตกกังวลต่าง ๆ ที่ เรามีอยู่เป็นเรื่องของการยึดมั่นในอัตตา ความต้องการที่จะให้ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไป ตามความต้องการของเรา แต่ถ้าหากจิตได้รับการฝึกฝนมาแล้ว จะมีปัญญา รู้แจ้งตาม ความเป็นจริง เราจะรู้ว่าการพลัดพรากจากสิ่งที่น่าชื่นชมยินดีหรือคนรัก เป็นเรื่องที่ หลีกหนีไม่ได้ และสิ่งนี้จะเกิดขึ้นเมื่อใดก็ได้ ไม่มีผู้ใดห้ามหรือบังคับให้เป็นอย่างอื่นได้ ทุกสิ่งทุกอย่างต้องมีการสิ้นสุดลงในเวลาใดเวลาหนึ่ง ดังนั้นการวิตกกังวลว่า เมื่อเรา ไม่อยู่แล้วหน่วยงานเราจะอยู่ไม่ได้ จึงเป็นการสร้างความทุกข์ให้แก่ตัวเอง เพราะใน โลกนี้ไม่มีผู้ใดที่แทนกันไม่ได้ แม้จะไม่มีผู้นั้นอยู่ โลกก็จะหมุนต่อไป

ดังนั้นการมีจิตใจเปิดกว้าง ไม่มองดูสิ่งต่าง ๆ ตามมุมมองของเราเท่านั้น ยอมรับความเป็นจริงของโลก และยอมปรับเปลี่ยนมุมมองให้สอดคล้องกับความเป็นจริง จึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิตที่มีความสุข

จิตใจที่เปิดกว้างไม่มีตัวเราเป็นศูนย์กลาง นอกจากจะทำให้ไม่มีความหวาดกลัวและวิตกกังวลแล้ว ยังเป็นที่มาของความสุขจากมนุษยสัมพันธ์ ไม่ว่าจะ เป็นชีวิตครอบครัว หรือชีวิตในสังคมทั่วไปด้วย ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าความสุขและ

ความทุกข์ของมนุษย์ ขึ้นอยู่กับการกระทำของมนุษย์เอง ศาสนาพุทธเรียกการกระทำ ที่เป็นบ่อเกิดของความทุกข์และความทุกข์ว่า **กรรม**

แก่นธรรมอีกอย่างหนึ่ง ที่เป็นหัวใจของคำสอนของหลวงพ่อก็คือ **กฎแห่งกรรม** คำสอนเรื่องกฎแห่งกรรมเป็นคำสอนที่เข้าใจได้ยาก สำหรับคนที่นับถือ “พระเจ้า” เป็นสรณะสูงสุด และเชื่อว่า “พระเจ้า” เป็นผู้สร้างโลกและมนุษย์ขึ้นมา และเป็นผู้กำหนดทิศทางความเป็นไปของโลกและชะตากรรมของมนุษย์แต่ละคนไว้ล่วงหน้า ทำให้มนุษย์ไม่สามารถลิขิตชีวิตให้เป็นไปตามความต้องการของตัวเอง หรือช่วยตัวเองให้หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้ด้วยความสามารถของตนเอง พุทธศาสนามีคำสอนตรงข้ามกับความเชื่อที่กล่าวมาทั้งหมด คือไม่สนับสนุนส่งเสริมให้มนุษย์นับถือ “พระเจ้า” เป็นต้น แต่เน้นความสำคัญของกฎธรรมชาติ (นิยาม) และความสามารถของมนุษย์ที่จะพัฒนาตัวเองให้เป็นอริยบุคคล และมีอิสรภาพสมบูรณ์ได้ พุทธศาสนาสอนให้มนุษย์มีความรับผิดชอบต่อชะตากรรมของตนเอง และแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ด้วยสติปัญญาของตนเอง การกำหนดให้กฎแห่งกรรมเป็นกฎธรรมชาติ ทำให้ศาสนาพุทธไม่ต้องอธิบายต่อไปว่า กฎแห่งกรรมเกิดขึ้นได้อย่างไร อยู่ที่ไหน ทำไมจึงมีอำนาจเช่นนั้น เพราะกฎแห่งกรรมมีลักษณะเหมือนกฎธรรมชาติอื่น เช่น กฎแห่งความโน้มถ่วง คือเป็น**สิ่งที่เป็นของมันอย่างนั้น (อิทัปปัจจยตา)**

อย่างไรก็ตามมีผู้สงสัยว่า ทำไมกรรมหรือการกระทำที่ใจจริงมีผลกรรมที่มีอำนาจมากมาย เช่นสามารถข้ามกาลเวลาและอวกาศไปสร้างนามรูปในภพภูมิต่าง ๆ ให้มีลักษณะหนึ่งลักษณะใดได้ นอกจากนั้นหากการกระทำไม่ส่งผลดีหรือผลชั่ว เช่น การกระทำของพระอรหันต์ กรรมยังมีอำนาจที่จะตัดสายใยของชีวิตที่ผูกติดกับสังสารวัฏได้เด็ดขาด ทำให้ชีวิตนั้นไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป

อำนาจและการทำงานของกรรมเป็นเรื่องที่คนทั่วไปไม่เข้าใจ และสงสัยว่า ถ้าหากไม่มีดวงวิญญาณอยู่ในตัวตนที่จะตาย อะไรไปเกิดใหม่ แม้แต่ชาวพุทธเองก็ยังเชื่อว่าสิ่งที่ไปเกิดใหม่คือดวงวิญญาณ โดยมีกรรมเป็นสิ่งที่กำหนดนามรูปให้แก่ชีวิตใหม่ ดังที่เราชอบพูดกันในงานศพว่า “ขอให้วิญญาณของผู้ตายไปสวรรค์” ความเชื่อเช่นนี้ขัดแย้งกับคำสอนเรื่องอนัตตาของพุทธศาสนาที่ปฏิเสธว่าในชั้น ๕ (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) มีดวงวิญญาณที่เป็นอมตะอยู่ **ในคำสอนของศาสนาพุทธ วิญญาณหรือจิตเป็นส่วนหนึ่งของชั้น ๕ (วิญญาณชั้น ๕) ดังนั้นจึงเป็นสิ่งไม่เที่ยงไม่คงทนโดยธรรมชาติเช่นเดียวกับชั้นอื่น ๆ**

การที่ศาสนาพุทธอธิบายเรื่องของการเกิดใหม่ว่าเป็นเรื่องของ **กรรมวิบากหรือพลังกรรมเท่านั้น ไม่มีอะไรไปเกิดใหม่ (อนัตตา)** และพลังกรรมนี้ปรากฏอยู่ในการสืบทอดไประหว่างจิตที่กำลังเคลื่อนจากสภาวะปัจจุบัน (จติจิต) กับจิตที่อยู่ในสภาวะใหม่ (ปฏิสนธิ) นั้น เกินความสามารถที่คนทั่วไปจะเข้าใจได้ ดังนั้นความเชื่อเรื่องดวงวิญญาณไปเกิดใหม่จึงยังคงมีอยู่ในบรรดาชาวพุทธที่เชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม

นอกจากพุทธศาสนาจะใช้กฎแห่งกรรมอธิบายการเกิดใหม่แล้ว ศาสนาพุทธยังใช้กฎแห่งกรรมอธิบายความแตกต่างของมนุษย์ในเรื่องราวต่าง ๆ ทั้งทางกายและทางใจ เช่นอธิบายว่าการที่มนุษย์มีร่างกาย ความสามารถและฐานะความเป็นอยู่แตกต่างกัน เพราะทำกรรมมาไม่เหมือนกัน กฎแห่งกรรมจึงทำหน้าที่เป็นกฎทางจริยธรรมที่คำนวณความยุติธรรมให้มีอยู่ในโลก ด้วยการแยกความดีความชั่วออกจากกันอย่างเด็ดขาด พร้อมทั้งกำหนดให้คนแต่ละคนได้รับ “ผล” จากการกระทำของตน เป็นสัดส่วนกับความดีความชั่วที่มีอยู่

การที่พุทธศาสนาโยงกฏแห่งกรรมเข้ากับการเวียนว่ายตายเกิดในชาติต่าง ๆ ทำให้ความสงสัยว่าคำสอนเรื่องทำดีได้ดี – ทำชั่วได้ชั่ว นั้นเป็นความจริงหรือไม่หายไปเพราะผลของกรรมดีและกรรมชั่วนั้นมีหลายสาเหตุและอาจแสดงให้เห็นในปัจจุบันหรือในชาติภพต่อไปได้

นอกจากนั้นความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด ยังทำให้มนุษย์มีโอกาที่จะแก้ตัวจากความผิดพลาดในอดีตได้หลายครั้ง ถ้าหากไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดแล้ว คนดีจะได้รับผลตอบแทนดีชั่ววันนั้น และคนชั่วก็จะถูกลงโทษชั่ววันนั้นเช่นกัน

วิธีอธิบายเรื่องต่าง ๆ ที่กล่าวมาโดยใช้กฏแห่งกรรมเป็นพื้นฐาน เป็นของใหม่สำหรับชาวตะวันตกที่เติบโตมาในวัฒนธรรมของศาสนาคริสต์ มีจิตใจความนึกคิดหลอหลอมด้วยคำสอนในศาสนา นี้ ดังนั้นจึงเข้าใจเรื่องกฏแห่งกรรมและสังสารวัฏได้ยาก และมักเข้าใจ (ผิด) กันว่าในพุทธศาสนา กฏแห่งกรรมเป็น “พระเจ้า” ที่บังคับคนแต่ละคนให้มีชีวิตเป็นไปตามชะตากรรม ที่กำหนดไว้ล่วงหน้าและเปลี่ยนแปลงแก้ไขไม่ได้ นอกจากนั้นการที่พุทธศาสนาเน้นกรรมส่วนบุคคล โดยสอนให้คนแต่ละคนรับผิดชอบชีวิตของตนเองเต็มที่นั้น ทำให้เข้าใจ (ผิด) ด้วยว่า พุทธศาสนาปิดความรับผิดชอบที่สังคมและรัฐบาลพึงมีต่อคนในสังคมออกไป เพราะสอนว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นในชีวิตของคนแต่ละคนนั้นเป็นเรื่องของ “กรรม” ที่ผู้นั้นได้ทำไว้เอง ความเข้าใจผิดนี้จะหมดไปเมื่อเราศึกษาคำสอนเรื่องกฏแห่งกรรมให้ลึกซึ้ง เพราะคำสอนเรื่องกฏแห่งกรรมในศาสนาพุทธ เน้นความสำคัญของสิ่งแวดล้อมควบคู่ไปกับผลหรือแรงกรรม กล่าวคือสอนว่าวิบากกรรมในอดีตของคนแต่ละคน จะแสดงผลให้ปรากฏในปัจจุบันมาน้อยเพียงใดนั้น ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการที่ตัวเราและ/หรือผู้อื่นสร้างขึ้นมาในปัจจุบัน เช่นความทุกข์จากความยากจนที่เรากำลังประสบอยู่ และเป็นผลจากการกระทำไม่ดีของเราในอดีตจะลดน้อยลง ถ้าหากสิ่งแวดล้อมในสังคมที่อยู่ดี

เช่น มีองค์กรเอกชนและรัฐบาลให้ความช่วยเหลือเรื่องสวัสดิการแก่คนยากจน ดังนั้น ในกรณีของคนยากจน สังคมและรัฐบาลจึงมีพันธะหน้าที่ที่จะสร้างปัจจัยต่าง ๆ ในสังคมขึ้นมาบรรเทาความทุกข์ยากลำบากของคนจน ในทำนองเดียวกันโรงงานต่าง ๆ ก็มีหน้าที่และความรับผิดชอบที่จะสร้างสิ่งแวดล้อมที่ดีให้แก่คนงาน และให้ความช่วยเหลือแก่คนงานที่ประสบอันตรายในการปฏิบัติงาน ในเรื่องของทารกที่พิการแต่กำเนิด บิดามารดามีหน้าที่เลี้ยงดูลูกที่พิการให้มีคุณภาพชีวิตมากที่สุด ด้วยการให้ความรักและเอื้ออาทรอย่างเต็มที่

แก่นธรรมต่อมาที่พบในพุทธวิทัศน์ของหลวงปู่ต่อจากกฎแห่งกรรมคือ วิถีทางของการหลุดพ้นหรือบรรลุนิพพาน คำสอนเรื่องนิพพานเป็นคำสอนที่เข้าใจได้ยากสำหรับคนทั่วไปเช่นกัน เพราะคำสอนนี้เกี่ยวข้องกับคำสอนเรื่องอนัตตา ที่สวนทางกับความเชื่อเรื่อง “อัตตา” หรือความเป็นอมตะของวิญญาณ ที่คนทั่วไปมักจะยึดถือ

พุทธศาสนาถือว่า “อัตตา” เป็นสิ่งสมมุติไม่มีอยู่ตามธรรมชาติ เพราะเมื่อวิเคราะห์แยกองค์ประกอบของขันธ์ ๕ หรือนามรูปแล้ว ไม่พบ “อัตตา” หรือ “ดวงวิญญาณ” ที่มีลักษณะเที่ยงแท้ไม่เปลี่ยนแปลงเช่นที่เชื่อกันในศาสนาฮินดูและศาสนาคริสต์ แต่พบว่าองค์ประกอบทุกส่วนมีไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นธรรมชาติทั้งนั้น คำสอนเรื่องอนัตตาเป็นคำสอนที่ไม่มีอยู่ในศาสนาใด ดังนั้นจึงเป็นสิ่งที่เข้าใจและยอมรับได้ยาก แม้แต่ชาวพุทธเองก็มีปัญหาเกี่ยวกับคำสอนนี้

ศาสนาพุทธเห็นว่าการยึดติดในอัตตาทำให้เกิดความโลภ ความโกรธ และความหลง ที่เป็นอกุศลมูลหรือบ่อเกิดของกิเลสต่าง ๆ วิชากรรมจากกิเลสต่าง ๆ นี้ทำให้เราต้องเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่าง ๆ ในสังสารวัฏ ดังนั้นถ้าหากจะตัดขาดจากสังสารวัฏ เราจึงต้องกำจัดความโลภ ความโกรธ ความหลงให้หมดจากจิตใจ แต่โดยเหตุที่อกุศลมูลทั้งสามนี้เกิดขึ้นจากการยึดมั่นใน “อัตตา” ดังนั้นในการกำจัด

ความโลภ ความโกรธ ความหลง เราจึงต้องเลิกยึดมั่นใน “อัตตา” และเนื่องจาก “อัตตา” เป็นสิ่งสมมุติที่เราสร้างขึ้นมาจาก “อวิชชา” หรือขาดความรู้เรื่องไตรลักษณ์ที่เป็นธรรมชาติที่แท้จริงของสรรพสิ่งทั้งหลาย ดังนั้นเราจะกำจัด “อัตตา” ได้ด้วย “วิชา” หรือ ไตรลักษณ์ “วิชา” ทำให้ “อัตตา” กลับคืนไปอยู่ในสภาวะดั้งเดิม คือ เป็นสิ่งสมมุติไม่มีอยู่จริง เมื่อ “อัตตา” ที่เป็นเหมือนเสาหลักให้กิเลสต่าง ๆ เกาะอยู่หายไป กิเลสตัณหาต่าง ๆ ก็พลอยหายไปด้วย เหมือนกับความมืดที่หายไปเมื่อมีแสงสว่าง

ศาสนาพุทธเรียกสภาวะของจิตที่ปราศจากอัตตาและกิเลสว่า “นิพพาน” และเรียกผู้มีจิตในสภาวะนี้ว่า “พระตถาคต” (พระพุทธเจ้า) หรือ “พระอรหันต์” ผู้ที่มีจิตในสภาวะนิพพาน (อนุปาทิเสสนิพพาน) มีชีวิตอยู่ต่อไป เพื่อทำประโยชน์ให้ผู้อื่น และชื่นชมชีวิตที่มีอิสรภาพสมบูรณ์ เมื่อสิ้นชีวิตลงจิตที่ไม่มีอัตตาและกิเลสต่าง ๆ ก็จะดับไปเหมือนกับตะเกียงที่ดับเพราะไส้ตะเกียงและน้ำมันหมด (อนุปาทิเสสนิพพาน) ดังนั้นปัญหาที่ว่า จิตที่กล่าวมายังคงอยู่หรือไม่เมื่อนามรูปดับไปแล้ว จึงเป็นปัญหาที่ไม่สมควรจะถาม เพราะในทัศนะของพุทธศาสนา การเกิดเป็นเรื่องของแรงกรรมที่มีอัตตาและกิเลสเป็นฐาน เมื่อไม่มีปัจจัยให้เกิด การเกิดก็ไม่สามารถมีขึ้นได้

การที่พุทธศาสนานิกายมหายานเรียกจิตในสภาวะนิพพานว่า “สุญyata” หรือ “ธรรมชาติของพุทธ” หรือ “จิตเดิม” ก็เพื่อชี้ให้เห็นว่าจิตที่มีความสงบในลักษณะดังกล่าวที่ไม่มีตัวตน ไม่มีความเกี่ยวข้องกับสิ่งใดนั้นเป็นความว่าง

คำอธิบายความหมายของนิพพานที่กล่าวมา ทำให้นักวิชาการหลายคนกล่าวหาว่า พุทธศาสนามีปรัชญาความคิดแบบนัตถิวัต (nihilism) ที่สอนว่าไม่มี

อะไรมีอยู่ ตายแล้วสูญ ซึ่งตรงข้ามแบบปรัชญาสัจสตาบาท (existentialism) ที่เชื่อว่า วิญญาณหรืออัตตามีลักษณะนิรันดร์ ที่จริงแล้วศาสนาพุทธไม่ได้เอนเอียงไปทาง ปรัชญาสำนักหนึ่งสำนักใด พระพุทธเจ้าทรงสอนเรื่อง **ปฏิจจสมุปบาท** เพื่อชี้ให้เห็นว่า ตามความเป็นจริงแล้วทุกสิ่งที่มีอยู่ มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้อกันในฐานะ เป็นเหตุปัจจัยซึ่งกันและกัน สิ่งที่เป็น “ผล” จากการเกิดของสิ่งหนึ่งจะเป็น “เหตุ” ที่ทำให้อีกสิ่งหนึ่งเกิดขึ้น อัตตาหรือดวงวิญญาณอมตะไม่มีอยู่ในธรรมชาติ ทุกสิ่งที่มีอยู่นอกจากจะเป็นเหตุปัจจัยกันแล้ว ยังมีธรรมชาติเป็นไตรลักษณ์ด้วย และถึงแม้ว่า นิพพานที่เป็นเป้าหมายสูงสุดของศาสนาพุทธจะเป็นสภาวะของจิตที่ว่างจากอัตตา แต่ก็ยังเป็นจิตที่บริสุทธิ์สว่างและสงบซึ่งเป็นคุณสมบัติทางสร้างสรรค์ทั้งนั้น

นอกจากนั้นนิพพานในพุทธศาสนายังไม่เกี่ยวข้องกับการทำลายสิ่งต่าง ๆ ที่ ปรัชยานัตถิยาถือว่าเป็นเรื่องสำคัญ อัตตาเป็นสิ่งสมมุติไม่มีตัวตนจริง ดังนั้นจึง ทำลายไม่ได้ นิพพานเกิดขึ้นเมื่อเราเลิกหรือปล่อยวางความยึดมั่นในอัตตาด้วย “วิชา” หรือไตรลักษณ์ ดังนั้นนิพพานจึงไม่ได้เป็นสิ่งลึกลับแต่อย่างใด แต่กระนั้นก็มี ผู้พยายามอธิบายนิพพานให้มีลักษณะตรงข้ามโดยปราศจากไตรลักษณ์เป็นฐาน เช่น อธิบายนิพพานในแนวความคิดเรื่องความเป็นอมตะของอาตมัน ที่สอนในปรัชญา เวทานตะของศาสนาฮินดูมาเป็นฐานของคำอธิบาย โดยกล่าวว่านิพพานเป็นสภาวะที่ อาตมันไปรวมกับสิ่งสูงสุดหรือปรมาตมันหรือพระพรหม ในศาสนาฮินดูสภาวะนี้เกิดขึ้นเมื่อเราเพ่งพินิจไปในตัวเองจนพบอัตตา (อาตมัน) ที่เป็นอมตะซ่อนเร้นอยู่ในรูปร นาม คำอธิบายนี้ขัดแย้งคำสอนในพุทธศาสนาเรื่องอนัตตาและปฏิจจสมุปบาท เพราะเป็นการนำปรัชญาความคิดของศาสนาฮินดู มาอธิบายปรัชญาความคิดใน พุทธศาสนาที่มีลักษณะตรงข้าม

อย่างไรก็ตามเราคงจะต้องยอมรับว่าปัญหาเกี่ยวกับความหมายของนิพพาน ยังเป็นเรื่องที่ถกเถียงกันอยู่ เพราะในคัมภีร์ต่าง ๆ ในพุทธศาสนามีคำอธิบาย

ความหมายของนิพพานหลายอย่าง แล้วแต่ว่าคำนี้จะอยู่ในบริบทใด นิพพานจึงเป็นเสมือนดวงจันทร์ที่มีเมฆหมอกบังมองเห็นไม่ชัดแจ้ง แต่เมื่อเราปฏิบัติตามหลักของไตรสิกขาหรือมรรค ๘ ที่เป็นเส้นทางไปสู่เป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนาได้ครบถ้วน เราจะทราบเองว่านิพพานหมายถึงอะไรแน่ เพราะเมื่อถึงเวลานั้นเมฆหมอกที่บังดวงจันทร์จะหายไปเอง ทำให้เรามองเห็นดวงจันทร์ใสสว่างในท้องฟ้า

การปฏิบัติเป็นหัวใจของพุทธศาสนา เพราะเป็นเครื่องมือให้พระธรรมคำสอนซึมซาบเข้าไปในจิตใจเหมือนกับลิ้นที่ได้ลิ้มรสอาหาร การปฏิบัติที่สำคัญที่สุดคือการปฏิบัติตามมรรค ๘ เพื่อนำไปสู่นิพพาน ศาสนาพุทธไม่ได้ต้องการให้เราปฏิบัติเพื่อเอาตัวรอดอย่างเดียว แต่ให้เราใช้ทุกสิ่งทุกอย่างที่ได้รับจากการปฏิบัติให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นและสังคมที่อยู่ด้วย

การช่วยเหลือสงเคราะห์ผู้อื่นให้พ้นทุกข์เป็นสิ่งสำคัญที่สุดในชีวิตของชาวพุทธนิกายมหายาน เพราะเป็นการดำเนินชีวิตในแนวทางของพระโพธิสัตว์ แต่สำหรับชาวพุทธนิกายเถรวาท การบำเพ็ญภาวนาต้องมาก่อนการช่วยเหลือผู้อื่น เพราะเมื่อจิตบริสุทธิ์แล้ว การช่วยเหลือผู้อื่นจะเป็นไปเพื่อประโยชน์ของผู้อื่นอย่างแท้จริง ไม่มีเจตนาที่เห็นแก่ตัวแฝงอยู่

เราอาจยอมรับว่าการให้ความสำคัญแก่จิตภาวนามากกว่าการช่วยเหลือผู้อื่นเป็นการเห็นแก่ตัวอย่างหนึ่ง แต่ก็เห็นแก่ตัวที่ไม่เป็นอันตรายแก่ผู้ใด และเป็นการเห็นแก่ตัวเพื่อจะได้ทำประโยชน์ให้แก่ผู้อื่นเต็มที่ ศาสนาพุทธเป็นศาสนาแห่งสังคมนิยม สอนให้เราทำตัวเองให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นและสังคมให้มากที่สุด เช่นที่พระพุทธเจ้าได้ทรงทำให้เห็นเป็นตัวอย่าง ไม่ได้สอนให้ทอดทิ้งสังคมเช่นที่เข้าใจ (ผิด) กัน

ถึงแม้ว่าพระสงฆ์นิกายเถรวาทจะถือว่าจิตภาวนาเป็นหน้าที่สำคัญของพระสงฆ์ แต่ในขณะที่เดียวกันพระสงฆ์นิกายนี้ก็ไม่ได้บำเพ็ญภาวนาจนถึงกับทอดทิ้งสังคัมและไม่ช่วยเหลือสงเคราะห์ผู้อื่น ดังเห็นได้จากการที่นอกเหนือจากการสอนและการให้คำปรึกษาหารือแก่ชาวบ้านเรื่องปัญหาชีวิตเป็นประจำแล้ว พระสงฆ์จะทำกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อยกคุณภาพชีวิตของชาวบ้านในชุมชนต่าง ๆ ให้ดีขึ้นด้วย เช่น เป็นผู้นำในการสร้างโรงเรียน โรงพยาบาล ธนาคารข้าว ธนาคารกระบือ และการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ในการจัดทำกิจกรรมต่าง ๆ เหล่านี้ พระสงฆ์ (หรือที่รู้จักกันว่าพระพัฒนา) มีวัตถุประสงค์ที่จะให้ชาวบ้านช่วยเหลือตัวเองได้เป็นสำคัญ และเมื่อเห็นว่ากิจกรรมใดที่ชาวบ้านทำเองได้ พระสงฆ์ก็ถอนตัวออกจากกิจกรรมนั้นและหันไปปฏิบัติทางจิตภาวนาต่อไป แต่เมื่อชาวบ้านไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ พระสงฆ์นิกายเถรวาทก็จะหยุดบำเพ็ญภาวนาชั่วคราว และใช้ความรู้ความสามารถที่มีอยู่แนะนำให้ชาวบ้านร่วมมือกันแก้ไขปัญหานั้นด้วยตัวเอง เช่น กระตุ้นและส่งเสริมให้ชาวบ้านมีความมั่นใจในตัวเองให้มากขึ้น ไม่ให้ย่อท้อหมดหวังเมื่อไม่ได้รับความช่วยเหลือจากราชการ เมื่อชาวบ้านช่วยเหลือตัวเองได้ พระสงฆ์ก็จะถอนตัวไปภาวนาต่อไป

เราอาจสรุปได้ว่า พุทธศาสนาที่ปรากฏในพุทธวิทัศน์ของหลวงพ่อก็แสดงออกในคำสอนต่าง ๆ นั้น เป็น **ศาสนาแห่งความเป็นจริง** มุ่งสอนเราให้รู้แจ้งในธรรมชาติแท้จริงของชีวิต พร้อมทั้งสนับสนุนส่งเสริมให้เราเผชิญหน้ากับความจริงที่ว่า **ชีวิตคือความทุกข์** และใช้ความจริงนั้นเป็นฐานของความสุข โดยนัยนี้ศาสนาพุทธจึงเป็น **ศาสนาแห่งความสุข** มีคำสอนเกี่ยวกับความสุขระดับต่าง ๆ ที่เราสามารถมีได้ ตั้งแต่ความสุขจากการมีวัตถุไปจนถึงความสุขที่เกิดจากการมีจิตที่สงบสว่าง เบิกบาน และเป็นอิสระ

การที่ศาสนาพุทธให้ความสำคัญแก่การพัฒนาจิตให้มีสภาวะดังกล่าว โดยไม่ให้อยู่ในอำนาจของความโลภ ความโกรธ ความหลง และให้มีความรักความเมตตา ศาสนาพุทธจึงได้ชื่อว่าเป็น **ศาสนาแห่งสันติภาพ** สอนคนให้อยู่กันด้วยความรัก ความเมตตา ความเอื้ออาทรต่อกัน และการเคารพความแตกต่างของกันและกัน ไม่ว่าจะเป็นความแตกต่างทางลัทธิการเมือง หรือทางความเชื่อศาสนา ความรักความเมตตาเป็นฐานของคุณธรรมต่าง ๆ ที่จำเป็นสำหรับการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ด้วยสันติสุข เช่น ขันติธรรมหรือการเป็นคนใจกว้าง ไม่ยึดถือความคิดเห็นและความเชื่อของตน เป็นสำคัญ ความปรารถนาดีต่อกัน และการช่วยเหลือสงเคราะห์กัน

นอกจากนั้นศาสนาพุทธยังเป็น **ศาสนาแห่งมนุษยนิยม** มีความมั่นใจในศักยภาพของมนุษย์ที่จะช่วยตัวเองให้พ้นทุกข์ และมีความสุขที่แท้จริงได้ด้วยการกระทำของตัวเอง โดยไม่ต้องอาศัยอำนาจภายนอกตัว ดังเห็นได้จากคำสอนเรื่องกฎแห่งกรรมหรือกรรมนิยาม ที่ให้กรรม(หรือการกระทำที่มีเจตนาเป็นองค์ประกอบ) ของคนแต่ละคน เป็นสิ่งกำหนดชะตากรรมของผู้กระทำ ในทำนอง “หวานพีชไว้อย่างไร ย่อมได้รับผลอย่างนั้น”

การใช้เจตนาเป็นฐานสำคัญของการกระทำที่เป็นกรรม มีผลให้พุทธศาสนาเป็น **ศาสนาแห่งทางสายกลาง** ไม่สุดโต่งเกินความจริง เช่นสอนว่าในการบำเพ็ญเพียรภาวนา ปัญญาที่รู้แจ้งจะเกิดขึ้นเมื่อเราไม่หมกมุ่นอยู่กับความสุข (กามสุขัลลิกานุโยค) หรือไม่ทรมานกายให้เดือดร้อนขั้นอุกฤษฏ์ (อัตตกิลมถานุโยค) และสอนว่า ความตายไม่ได้เป็นการตายแล้วสูญ (นัตถิวัต) หรือเป็นการที่ดวงวิญญาณที่เป็นอมตะออกจากร่าง (สัสสตาวาท) แต่เป็นการที่จิตดวงปัจจุบันที่ใกล้ดับ (จตุจิจิต) และจิตดวงใหม่ (ปฏิสนธิจิต) มีความสืบเนื่องกัน

ศาสนาพุทธถือว่าชีวิตที่มีความสุข เป็นชีวิตที่อยู่ในทางสายกลางหรือความพอดี คุณธรรมพื้นฐานในพุทธศาสนามีลักษณะเช่นนี้ เช่นความกล้าหาญอยู่ระหว่างความกล้าแบบบ้าบิ่นและความซื่อสัตย์ตรงใจ สันโดษอยู่ระหว่างความไม่พอใจอะไรสักอย่าง และความโลภหรือความอยากได้ไม่สิ้นสุด การที่จะรู้ว่าความพอดีอยู่ที่ไหนนั้น เราต้องใช้ปัญญาพิจารณาเอง ซึ่งจะทำให้เรามีความคิดกว้าง ไม่ติดอยู่ที่ประโยชน์ระยะสั้นเท่านั้น แต่คำนึงถึงประโยชน์ระยะไกลควบคู่ไปด้วย เช่นศาสนาพุทธไม่ได้ห้ามไม่ให้เราใช้ทรัพยากรธรรมชาติ แต่เตือนให้เราใช้ด้วยความระมัดระวัง และประหยัดมัธยัสถ์ ไม่ใช่ใช้ด้วยความโลภ

ลักษณะอีกอย่างหนึ่งของศาสนาพุทธ ที่ปรากฏในพุทธวิทัศน์ของหลวงพ่อก็คือ เป็น ศาสนาแห่งเหตุผล พุทธธรรมไม่ได้สร้างขึ้นมาจากจินตนาการของพระพุทธเจ้า แต่จากประสบการณ์และปัญญารู้แจ้งของพระองค์ ดังนั้นจึงเป็นสิ่งที่ศึกษาวิเคราะห์ได้ด้วยเหตุนี้พุทธธรรมจึงแตกต่างจากคำสอนของศาสนาอื่นที่เป็นเรื่องของ “ศรัทธา” อย่างเดียว พระพุทธเจ้าทรงเน้นให้พุทธศาสนิกชน ใช้เหตุผลและประสบการณ์ในการศึกษาพระธรรมให้มาก และไม่ต้องการให้ผู้ใดนับถือศาสนาพุทธด้วย “ศรัทธา” แต่อย่างเดียว เพราะความเชื่อศาสนาที่มีแต่ “ศรัทธา” อย่างเดียวย่อมนำอันตรายมาสู่ศาสนิกชนและสังคมได้ เนื่องจาก “ศรัทธา” และ “ความมกมาย” มักจะอยู่ติดกัน แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่า พุทธศาสนาไม่ได้ให้ความสำคัญแก่ “ศรัทธา” หรือความเชื่อที่ยังไม่ได้มีการพิสูจน์ พุทธศาสนาสอนว่า “ศรัทธา” ที่แสดงออกมาด้วยการยึดมั่นในพระรัตนตรัยนั้น เป็นสิ่งที่เป็นประโยชน์ในการปฏิบัติธรรมและในการดำเนินชีวิตประจำวัน เพราะช่วยให้เรามี “ที่พึ่งทางใจ” แต่การยึดพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งนี้แตกต่างจากการที่ศาสนิกชนศาสนาอื่นยึดถือ “พระเจ้า” เพราะองค์ประกอบของพระรัตนตรัยที่มีพระพุทธ พระธรรม และพระอริยสงฆ์นั้น มีความสัมพันธ์กันในทางเหตุผล กล่าวคือ พระพุทธ หมายถึง พระพุทธเจ้า หรือพุทธสภาวะ (ความบริสุทธิ์ผุดผ่องปราศจากความเศร้าหมองทั้งปวง) พระธรรมเป็นคำสอนที่จะนำไปสู่สภาวะนี้ และ

พระอรียสงฆ์เป็นตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมของผู้ปฏิบัติตามคำสอนจนประสบความสำเร็จ การมีศรัทธาหรือการยึดพระอรียสงฆ์เป็นที่พึ่งทางใจจะเป็นผลดลบันดาลใจให้เราปฏิบัติตามพระธรรม เพราะพระอรียสงฆ์เป็น “ข้อพิสูจน์” ของพระธรรมและ “พระพุท” ดังนั้นถ้าหากขาดองค์ประกอบอย่างหนึ่งอย่างใด เช่นขาดพระอรียสงฆ์ องค์ประกอบอื่นก็จักมีความสำคัญน้อยลงด้วย ดังนั้นความเชื่อในพระรัตนตรัยในพุทธศาสนา จึงมีทั้งเหตุผลและประสบการณ์เป็นพื้นฐานสำคัญ ไม่ใช่เป็นเรื่องของ “ศรัทธา” เท่านั้น ศาสนาพุทธยอมรับว่า “ศรัทธา” เป็นเสมือนพลังขับเคลื่อนสำคัญ ที่ทำให้เราสามารถทำสิ่งต่าง ๆ ได้โดยไม่เหน็ดเหนื่อยหรือท้อถอย แต่ในขณะเดียวกันศาสนาพุทธก็เตือนให้เรามีศรัทธาที่มีเหตุมีผล จะได้ไม่ตกเป็นทาสของ “ความหลง” หรือ “ความมมงาย” ในการทำบุญ การมีแต่ศรัทธาอย่างเดียวไม่เพียงพอ เราจำเป็นต้องมีเหตุผล คือ ใช้ปัญญาวิเคราะห์ให้รอบคอบก่อนที่จะทำบุญอะไร มิฉะนั้นจะไม่ได้บุญตามความต้องการ

ถึงแม้ศาสนาพุทธจะได้ชื่อว่าเป็นศาสนาของเหตุผล แต่ก็ไม่ได้มองข้ามความสำคัญของ **อารมณ์** ในชีวิต เพราะเชื่อว่า **อารมณ์และจิต (ความคิดหรือความเชื่อ) มีความสัมพันธ์กันมาก และอารมณ์เป็นเครื่องชี้วัดว่าจิตของเราดีหรือเลว มีความสุขหรือมีความทุกข์** โดยเหตุที่อารมณ์มีความสำคัญเช่นนี้ เราจึงต้องสนใจเรื่องคุณภาพของอารมณ์ให้มาก เราจะมีความสุขไม่ได้ถ้าหากเรามีแต่อารมณ์ที่ไม่มีคุณภาพ มีแต่ปริมาณเท่านั้น

ศาสนาพุทธแบ่งอารมณ์ออกเป็น ๒ ประเภทคือ อารมณ์อกุศล (อารมณ์ลบ) และอารมณ์กุศล (อารมณ์บวก)

อารมณ์ประเภทแรก ได้แก่ อารมณ์ที่เป็นอันตรายแก่ตัวเราและผู้เกี่ยวข้อง เช่น ความเกลียด ความอิจฉาริษยา และความรัก (ที่เห็นแก่ตัวเพราะเกิดจากกิเลส และราคะ) อารมณ์เหล่านี้ทำให้จิตใจมัวหมอง และนำไปสู่พฤติกรรมก้าวร้าวและรุนแรงได้

ส่วนอารมณ์กุศล ได้แก่ **พรหมวิหาร ๔** คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และ อุเบกขา ถ้าหากจิตใจเราทรงอารมณ์เหล่านี้ได้ จิตใจก็จะสงบและมีความสุขตลอดเวลา **เมตตา**ทำให้เรารักทุกคนไม่ว่าจะเป็นมิตรหรือศัตรู และรู้จักให้อภัย **กรุณา**ทำให้เราสงสารเห็นอกเห็นใจคนอื่นและช่วยเหลือผู้นั้นให้มีความสุข **มุทิตา**ทำให้เรายินดีชื่นชมในคนอื่นที่ได้ดี ไม่มีความอิจฉาริษยา และ**อุเบกขา**ทำให้เราวางเฉยต่ออารมณ์ที่มากระทบได้

ในบรรดาอารมณ์พรหมวิหาร ๔ นี้ อารมณ์คนที่พูดถึงกันมากคือ **ความเมตตา (กรุณา)** ซึ่งนอกจากจะทำให้ผู้ทรงอารมณ์นี้มีความสุขแล้ว ยังทำให้บุคคลที่เกี่ยวข้องมีความสุขไปด้วย ความเมตตามีผลต่อสุขภาพจิตและสุขภาพกายมาก ดังเห็นได้ว่าผู้ทำงานอาสาสมัครช่วยเหลือผู้อื่น มักเป็นผู้มีสุขภาพทางกายและใจดีกว่าคนที่หมกมุ่นอยู่กับตัวเอง จนไม่ทำอะไรให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นเลย

ในคำสอนของพุทธศาสนา **อารมณ์อกุศลทั้งหมดที่กล่าวมามีรากเหง้ามาจากอวิชชา** คือ ความไม่รู้แจ้งเกี่ยวกับธรรมชาติแท้จริงของตัวเรา คือเชื่อ (แบบผิด) ว่า เรามีตัวตน หรือ “อัตตา” และ “อัตตา” นี้แตกต่างจาก “อัตตา” ของผู้อื่นในทุกด้าน ความเชื่อเช่นนี้ทำให้เราเป็นคนเห็นแก่ตัว เป็นรากเหง้าของอารมณ์อกุศลทุกอย่าง ดังนั้นในการปรับเปลี่ยนอารมณ์อกุศลให้เป็นกุศล เราจึงต้องมี “วิชชา” หรือ ปัญญา รู้แจ้งเกี่ยวกับตัวเอง ไม่หลงผิด เมื่อปัญญาทำให้ความหลง

หรืออุปาทานเรื่อง “อัสตา” หายไป อารมณ์กุศลก็เข้ามาแทนที่อารมณ์อกุศลที่หายไป พร้อม “อัสตา” เหมือนความสว่างที่เกิดขึ้นเมื่อความมืดหายไป

พุทธศาสนาใช้การภาวนาเป็นวิธีสำคัญในการปรับเปลี่ยนอารมณ์ เช่น เมตตาภาวนา ที่สามารถปรับเปลี่ยนอารมณ์อกุศล เช่น ความเกลียดชังและความมั่งร้ายให้กลายเป็นอารมณ์เมตตาขึ้นมา การภาวนาด้วยวิธีนี้จะทำให้เราสังเกตเห็นความเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีเกิดขึ้นในตัวที่ละน้อย เช่น ความรักที่เรามีต่อสามี (ภรรยา) หรือ ลูกมีเพิ่มมากขึ้น และเราสามารถเป็นมิตรกับคนที่เราไม่เคยเอาใจใส่มาก่อนเลยได้ ในขณะที่เดียวกันความเกลียดชังหรือความมั่งร้ายที่เรามีต่อผู้อื่นก็จะลดน้อยลงและหายไปในที่สุด เมื่อจิตใจเราทรงอารมณ์เมตตา เราก็สามารถแผ่เมตตาไปช่วยให้ผู้อื่นมีความสุขได้ เพราะกระแสจิตที่มีความเมตตา มีพลังมาก จนอาจก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีในตัวผู้อื่นได้

นอกจากนี้ ศาสนาพุทธยังเป็น **ศาสนาที่ไม่ขัดแย้งกับวิทยาศาสตร์ปัจจุบัน** ไม่ว่าจะเป็นเรื่องวิวัฒนาการของชีวิตและโลก หรือเรื่องธรรมชาติของสสาร ศาสนาพุทธอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทั้งทางวัตถุและทางจิตใจในรูปของกฎธรรมชาติ โดยไม่อ้างอิงอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ นอกจากนั้นคำสอนเรื่องปัจเจกสัมปบาท ที่เน้นความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่าง ๆ ในธรรมชาติ ในฐานะเป็นเหตุปัจจัยซึ่งกันและกัน ยังสอดคล้องกับความคิดทางวิทยาศาสตร์ที่ว่า สรรพสิ่งต่าง ๆ ในจักรวาลล้วนแต่พึ่งพาอาศัยกัน ไม่ว่าจะเป็นสิ่งมีชีวิตหรือไม่มีชีวิต

คงจะไม่เกินความจริงถ้าหากจะกล่าวว่ **ไม่มีความคิดทางวิทยาศาสตร์อะไร ตั้งแต่ความคิดเรื่องวิวัฒนาการของดาร์วิน จนถึงความคิดของไอน์สไตน์เรื่องสัมพันธภาพที่ขัดแย้งกับคำ**

สอนในพุทธศาสนา ไอน์สไตน์เองถึงกับกล่าวว่า ถ้าหากมีศาสนาใดที่เป็นที่ยอมรับของนักวิทยาศาสตร์ ศาสนานั้นคือศาสนาพุทธ ไอน์สไตน์คงไม่รู้ว่าการค้นพบทางวิทยาศาสตร์พิสูจน์หรือยืนยันพระธรรมคำสอนว่าเป็นความจริงมากน้อยเพียงใด ความเชื่อของนักวิทยาศาสตร์เรื่องกฎธรรมชาติ สอนคล้องกับคำสอนของพุทธศาสนา เรื่องนิยามหรือกฎของการเป็นเหตุและผล (law of causality) ที่เน้นความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่าง ๆ ในฐานะเป็นเหตุปัจจัยซึ่งกันและกัน แม้แต่ความคิดทางวิทยาศาสตร์ที่ว่าสสารเป็นพลังงาน ก็เป็นสิ่งที่ศาสนาพุทธกล่าวไว้ ๒,๕๐๐ กว่าปีมาแล้ว ในทำนองเดียวกัน การค้นพบของนักวิทยาศาสตร์ที่ว่า จิตมนุษย์ไม่มีดวงวิญญาณ (soul) อยู่ นั่น เป็นการค้นพบหลังพุทธศาสนา ๒,๕๐๐ กว่าปีเช่นเดียวกัน นอกจากนั้นการที่วิทยาศาสตร์มองจักรวาลว่าเป็นสิ่งเกิดขึ้นเองตามขบวนการวิวัฒนาการทางธรรมชาติ ไม่มีเป้าหมายอะไรกำหนดล่วงหน้าไว้นั้น เป็นการสะท้อนให้เห็นทัศนะของพุทธศาสนา ที่ถือว่าจักรวาลเป็นสิ่งกว้างใหญ่ไพศาล มีวิวัฒนาการยาวนาน โดยมีกฎธรรมชาติว่าด้วยแรงดึงดูดและแรงผลักดันเป็นปัจจัยสำคัญ จักรวาลไม่มีความหมายอะไรอยู่ในตัวเพราะไม่มีผู้ใดสร้างขึ้นมา เป็นเพียงขบวนการทางธรรมชาติ ที่สิ่งต่าง ๆ มีความสัมพันธ์กันในรูปของเหตุ (เกิดขึ้นก่อน) และ ผล (เกิดภายหลัง) เท่านั้น ไม่สนใจใยดีต่อมนุษย์ว่า จะเป็นอย่างไร ดังนั้นในการมีชีวิตอยู่ มนุษย์จึงต้องช่วยตัวเอง และสร้างความหมายให้แก่ชีวิตของตนและจักรวาลด้วยการกระทำของตนเอง

การเน้นว่าศาสนาพุทธไม่ขัดแย้งกับวิทยาศาสตร์ ไม่ได้เป็นการยกความสำคัญของวิทยาศาสตร์ให้เหนือศาสนา การชี้ให้เห็นความสอดคล้องในความคิดทางวิทยาศาสตร์และคำสอนในศาสนาพุทธ มีวัตถุประสงค์ที่จะแสดงให้เห็นถึงลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งของศาสนาพุทธที่ศาสนาอื่นขาดคือ เป็นศาสนาที่มีคำสอนไม่ขัดแย้งกับการค้นพบที่สำคัญทางวิทยาศาสตร์ ความจริงแล้ววิทยาศาสตร์และศาสนาพุทธ

ต่างก็มีคุณค่าในตัวเอง โดยไม่จำเป็นต้องเชื่อมโยงเข้าหากัน **ทั้งวิทยาศาสตร์และศาสนาพุทธต่างก็แสวงหาความรู้เกี่ยวกับโลกและชีวิตเหมือนกัน** แต่มีวิธีการแสวงหาความรู้แตกต่างกัน **วิทยาศาสตร์สนใจแสวงหาความรู้เกี่ยวกับโลกภายนอก แต่ศาสนาพุทธหาความรู้เกี่ยวกับโลกภายในตัวเองของมนุษย์ที่มีฐานอยู่ที่จิต** ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ทำให้เราเข้าใจปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทางธรรมชาติมากขึ้น ดังนั้นจึงไม่เป็นคนงมงาย ความรู้ทางวิทยาศาสตร์อาจเปลี่ยนทัศนคติของเราที่มีต่อโลกและชีวิต และเปลี่ยนชีวิตเราให้มีความสุขสบายมากขึ้น แต่ไม่ว่าจะมีประโยชน์ต่อชีวิตมนุษย์มากเพียงใด ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ไม่สามารถเปลี่ยนจิตใจของมนุษย์ได้ ไม่ว่าจะมีความรู้ทางวิทยาศาสตร์มากเพียงใด มนุษย์ก็ยังคงเป็นคนเห็นแก่ตัวและอยู่ในอำนาจของความโลภ ความโกรธ และความหลงอยู่เหมือนเดิม **แต่ความรู้ที่ได้จากศาสนาพุทธสามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงในจิตใจของมนุษย์ได้ ทำให้จิตเป็นอิสระจากกิเลสตัณหาและอุปาทาน**

อย่างไรก็ตามวิทยาศาสตร์และศาสนาพุทธจะมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน เพื่อจะได้ก่อให้เกิดองค์รวมของความรู้ที่เป็นประโยชน์แก่มนุษย์ ที่ประกอบด้วยร่างกายและจิตใจ นอกจากนั้นความสัมพันธ์นี้ยังจะช่วยให้ความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์มีทิศทางที่แน่นอน ไม่นำอันตรายมาสู่มนุษย์และโลกที่อยู่ และในขณะที่เดียวกันความรู้ทางวิทยาศาสตร์จะช่วยให้เราเข้าใจคำสอนของพุทธศาสนาเกี่ยวกับวิวัฒนาการของจักรวาลชีวิต และธรรมชาติของสรรพสิ่งต่าง ๆ อย่างเป็นระบบ ความเข้าใจดังกล่าวจะช่วยเสริมให้เราเห็นคุณค่าคำสอนในศาสนาพุทธมากขึ้นด้วย

ลักษณะประการสุดท้ายของพุทธศาสนา ที่ปรากฏในพุทธวิถึศน์ของหลวงพ่อก็คือ **เป็นศาสนาที่มีหลักจริยธรรมสากล** ที่สามารถนำไปใช้เป็นบรรทัดฐานสำหรับวัดความเจริญก้าวหน้าของคนแต่ละคนและสังคมปัจจุบันได้ และสำหรับกำหนดทิศทางของการพัฒนาและการใช้เทคโนโลยีในเรื่องต่าง ๆ โดยไม่ต้องก่อให้เกิดอันตรายแก่มนุษย์ สังคม และธรรมชาติ

การมีทรัพย์ อำนาจ เกียรติ และชื่อเสียง จะมีประโยชน์อะไร ถ้าหากจิตใจเรายังอยู่ในบงการของโลก โกรธ หลง

การมีเศรษฐกิจโชติช่วงชัชวาล จะมีประโยชน์อะไร ในเมื่อคนในสังคมมีแต่ความวิตกกังวล ความกระวนกระวายใจ และความว้าเหว้อ้างว้าง

การพัฒนาประเทศจะมีประโยชน์อะไร ถ้าหากการพัฒนานั้นนำไปสู่การเสียคุณภาพทางธรรมชาติที่เป็นอันตรายต่อชีวิตมนุษย์

เทคโนโลยีสมัยใหม่จะมีประโยชน์อะไร ถ้าหากถูกนำมาใช้เพื่อประโยชน์ส่วนตัว โดยไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อผู้อื่น สังคม และโลกที่อยู่...